

JAKÓ KLÁRA

„AZ HOLOTT IS MINT BAGLYOK...”

Erdély megmaradását a román vajdák mellett pennával szolgálva

„Ha valami titkos
ártalmas praktikát
érthetnénk akár
honnan is ő Nagysága
és országa ellen, azt
idein értésére adom
ő Nagyságának...”

Egy-egy állam megmaradásáért folytatott küzdelmét hajlamosak vagyunk elsősorban a politikai, illetve hadi események láncolataként felfogni, vagy kiemelkedő személyiségek cselekedetein, eszmerendszerén keresztül vizsgálni, noha a kérdés természetesen jóval összetettebb. Sajátos nézőpontot kínál a társadalomtörténeti megközelítésmód, írásomban ezzel kívánok élni az Erdélyi Fejedelemség korára vonatkozóan. Tudjuk, hogy fennállásának közel 150 éve alatt, a középkori Magyar Királyság széthullását követően kényszerűen létrejött, két hatalom szorításában élő kis államnak szinte folyamatosan a megmaradásáért kellett küzdenie. Ebből a küzdelemből a mindennapok szintjén a társadalom különböző rétegei is természetesen kivették a részüket. Hivatásuknál, az államgépzetben elfoglalt helyüknél, írástudói minőségüknél fogva különleges szerep jutott ebben a hivatalnok értelmiségnek, köztük a külpolitikában foglalkoztatottaknak is. A következőkben azt kívánom vizsgálni, hogy egy sajátos csoportjuknak, a moldvai és havasalföldi vajdák magyar *secretarius*ainak milyen szerep jutott ezen a téren.

A keleti külpolitikában tevékenykedő hivatalnok értelmiségiek legnépesebb csoportjába sorolhatók a portai követek (az állandó és alkalmi követek), tolmácsok, de néhány esetben többen a futárszolgálatot teljesítő,

úgynevezett „*posták*” közül is. Sokszor az ő tevékenységük jelentősen befolyásolhatta a fejedelemség külpolitikai céljainak megvalósítását.¹ A Kárpátokon túli vajdaságok külügyi apparátusa nem volt ilyen sokszínű, ott állandó követ híján, paradox módon sok esetben a vajdai kancelláriákon tevékenykedő magyar/latin *secretarius*okat tarthatjuk a fejedelemség külpolitikája képviselőinek, akik szükség esetén tolmácsi szerepkört is betöltöttek. Ahhoz, hogy megérthessük, milyen szerepet játszhattak a vajdai *secretarius*ok a fejedelemség megmaradásáért vívott küzdelmekben, először röviden bemutatnom magát ezt a sajátos „intézményt”.

Secretariusok a vajdai udvarokban

■ A három kis állam szomszédságpolitikáját elsősorban földrajzi helyzetük, szomszédos elhelyezkedésük határozta meg, amely mindenképpen egyfajta egymásra utaltságra ítélte őket, és amely fokozottan érvényesült az oszmán hatalom árnyékában. Köztudomású ugyanis, hogy a vizsgált időszakban mind az Erdélyi Fejedelemség, mind Moldva és Havasalfölde, ha különböző mértékben is, de a Porta vazallusa volt. Az oszmánoktól való függésük ugyan jellegében különbözött, mint ahogyan más volt annak jogi szabályozottsága és az ezzel kapcsolatos gyakorlat is. A három ország cselekvési szabadsága sem volt egyforma, csakúgy, mint társadalmak szerkezete, államapparátusuk struktúrája, működése vagy külkapcsolataik rendszere.² A Portától való függés azonban sok szempontból meghatározta a köztük levő kapcsolatokat is, melyeket alapvetően befolyásolt a két Kárpátokon túli ország rendkívül ingatag és változékony politikai vezetése, hiszen 1541–1690 között Moldvában 63 (70), míg Havasalföldén 43 (55) vajdát számoltam össze (a trónkövetelők, egy-két napos trónra jutások nélkül, minden uralmat külön véve, még ha a személy ugyanaz volt is).³ Az erdélyi fejedelmeknek (akik ebben az időszakban 14-en uralkodtak⁴) ilyen körülmények között kellett szomszédságpolitikájukat alakítaniuk ezekkel az országokkal. Mindezeket kitűnően szemléltetik a Radu Mihnea – akkor éppen moldvai vajda – által 1618-ban Béldi Kelemennek írt levelében foglaltak. A vajda arra utal, hogy Bethlen Gábor fejedelem tisztában van az országaik közötti különbséggel, azzal, „hogy az mi dolgunk és állapotunk nem úgy vagyon, mint őnagyságáé, mert őnagysága maga országában vagyon, s bírja úgy, mint magáét, s fizet úgy, mint magáénak, senkitől őnagysága nem vár, nem is félti senkitől országát, hogy elvennie országát valaki, vagy megkérné valaki fejedelemségét, mint az mi fejedelemségünknek, hogy majd száz kérője vagyon egy nap. Bántása is nincsen őnagyságának, annyi s annyi felől valók, mint minekünk, mert az mi adót az mi országon szedünk, szedjük azért, hogy szorgalmatosan és szüntelen parancsolják az fényes Portáról, kik miatt nagy ínségben legyünk mind országostól, Isten mondhatja meg.”⁵

Közismert, hogy a középkorban Moldva és Havasalfölde, valamint a Magyar Királyság között hűbéri jellegű viszony volt. Ez az önálló Erdélyi Fejedelemség kialakulását követően, ha bújtatott formában is, de tovább élt, amint azt a sok fennmaradt, e három ország között kötött szerződés szövege is alátámasztja. Ezúttal nem térek ki ezekre részletesen,⁶ csupán annyit eme-

lek ki, hogy az Erdélyi Fejedelemség vezető rétege már az új államalakulat kialakulásának kezdetén felismerte, hogy a Moldvával és Havasalföldével fenntartott jószomszédi viszony mennyire fontos. Rajtuk keresztül vezetett az út földrajzi értelemben a Portára,⁷ az ő hadseregeiket küldték az oszmánok a fejedelmek megsegítésére vagy megbüntetésére, olykor innen zúdultak át a hegyeken a török, tatár hadak. Nem volt tehát egyáltalán mindegy, hogy kik ültek a vajdai székekben, görögkeletieként bár, de együttműködtek-e az Oszmán Birodalomhoz kötődő másik keresztény állammal, az erdélyivel, adott esetben a nyugati kereszténységgel. Emellett a keletre irányuló gazdasági kapcsolatok szempontjából is fontos volt a Kárpátokon túli országokkal való viszonyuk. A fejedelemség létérdekei fűződtek tehát ahhoz, hogy az alkalmi követségeken kívül legyen valamiféle „érdekképviselő” ezekben a szomszédos országokban. Állandó követtel – az úgynevezett kapitihával –, amint azt már említettem, Erdély egyértelmű módon csak az Oszmán Birodalom fővárosában rendelkezett, bár elszórt adatokból arra következtethetünk, hogy a 17. század végére, a 18. század elejére megjelent az erdélyi rezidensi funkció a Kárpátokon túli országok vajdai udvaraiban is.⁸ Minden jel szerint a korszak legnagyobb részében ehhez hasonló szerepet a Kárpátokon túli országokban a kancelláriáikban tevékenykedő vajdai magyar/latin *secretarius*ok töltöttek be.

A magyar nyelv Moldva és Havasalfölde diplomáciai levelezésében

■ Ahhoz, hogy tisztában legyünk azzal, hogy ez a szerep pontosan mit jelentett, érdemes közelebbről megismerkednünk munkájukkal, tevékenységükkel. Ez a fejedelemség kori diplomáciatörténeten kívül szorosan összefügg az egész magyar nyelvű írásosság, kiváltképpen annak erdélyi fejedelemségbeli fejlődésével. Köztudomású, hogy a mindennapi, gyakorlati életben történő magyar nyelvű íráshasználat legdinamikusabb fejlődő ága a kommunikációt szolgáló levelezés volt. A reformáció térnyerését követően, az 1560-as évektől kezdve az Erdélyi Fejedelemségben a gyakorlat a közélet nyelvén az országgyűléstől kezdve a helyi közigazgatásig az anyanyelvet (a magyart, illetve a szász székekben, városokban a németet) tette szinte kizárólagossá, a latin a jogügyek és a bírászkodás területére szorult vissza, bár például a vármegyei bírászkodás gyakorlatából a 17. század első évtizedeitől kezdve a formulás részek kivételével fokozatosan szintén kikopik.

Tudjuk, hogy a görögkeleti kereszténységhez tartozó Moldva és Havasalfölde kialakulásától fogva a cirill betűs írás világának része volt. Európa nyugati kereszténységhez tartozó országaival való kapcsolataiban azonban rákényszerült a latin betűs írás használatára is. A két Kárpátokon túli vajdaság latin betűs írásgyakorlata tehát a külkapcsolatok szolgálatában fejlődött ki, és legfőbb alakítója is mindvégig ez maradt. Feltehetően a két vajdai kancellária létrejöttét (15. sz. eleje) követő időszaktól kezdve, alkalmazottaik között szükségük volt latinul tudó személyre is. A kezdetben valószínűleg alkalmilag foglalkoztatott írnokokat később felváltották az állandó munkakörrel rendelkező *secretarius*ok. A Magyar és mellette Moldvában a Lengyel Királysággal való kapcsolatok megszilárdulását követően jöhetett létre

mindkét kancelláriában a latin betűs írásos feladatokat ellátó „részleg”. Ennek tagjai a vajdák latin, majd később magyar és lengyel (ez utóbbi Moldvában) *secretarius*ai voltak. Főként kezdetben, nem is ritkán, a latin nyelvű levelezést szintén a lengyel vagy a magyar titkár, tehát azonos személy látta el. A Kárpátokon túli vajdaságok levéltári anyagának nagy méretű pusztulása következtében a moldvai és havasalföldi vajdai kancelláriák működésére vonatkozóan viszonylag szegényes a szakirodalom. Szinte kizárólag Nicolae Grămadă⁹ és Dumitru Ciurea¹⁰ régebbi eredményeire és főképpen moldvai adatokra vagyunk kénytelenek alapozni. A viszonylag kis létszámú kancelláriákban úgy tűnik, hogy a nem cirill betűs írásos tevékenységben foglalkoztatott latin, magyar és lengyel *secretarius* inkább a vajda „személyi titkáráként”, nemegyszer követeként, mintsem a *logofăt* (kancellár) irányítása alatt álló kancelláriai alkalmazottként végezte munkáját. Az általunk vizsgált időszakban, az Erdélyi Fejedelemség korában, a Kárpátokon túli vajdai kancelláriákban kibocsátott levelezésben egyre növekedett a magyar nyelvű *missilisek* száma, a 17. században a fennmaradt ilyen jellegű levéltári anyag nagyobb részét magyarul írták. Ezt a tendenciát a Habsburgok erdélyi berendezkedése változtatta meg, így végül a 18. század első évtizedét követően a vajdaságokkal folytatott levelezésben ismét a latin lett az uralkodó nyelv. A fentebb említett jelenség sokban hasonló a hódoltság korabeli törökök magyar nyelvű levelezési gyakorlatához,¹¹ mindkét esetben idegen államhatalom használta a magyar írást kommunikációs eszközként, a magyart mintegy diplomáciai nyelvként.¹²

Erdélyi deákok a szomszédos vajdaságokban

■ A hódoltsági török hatóságok magyar írásosságától eltérően, ahol általában foglyokat, önként vagy kényszerből mohamedánná lett és török iskolázottságú magyarokat vagy ezek eltörökösödött gyermekeit alkalmazták magyar íródeákokként,¹³ a román vajdák általában kancelláriai gyakorlattal rendelkező, iskolázott erdélyieket fogadtak fel titkárnak vagy íródeáknak. Sajnos tanulmányaikról eddig nem sikerült adatokat találnom, az biztos azonban, hogy az erdélyi fejedelmi kancellária sokuknak jó iskolául szolgált. Az eddig feltárt *secretariusi* életutak ismeretében, de csupán az autográf írások külalakját, színvonalát tekintve is megkockáztathatjuk, hogy a moldvai és havasalföldi értelmiségi szolgálat vonzereje a 16. században volt a legnagyobb. Ekkor általában a legjobban képzett erdélyiek közül verbuválódtak a román vajdák magyar *secretarius*ai.¹⁴ Sok esetben, amint arra a megmaradt források is utalnak, a szomszédos uralkodók az erdélyi fejedelem vagy kancellárja ajánlása alapján megfelelő kancelláriai gyakorlattal rendelkező személyek közül választhattak maguknak magyar *secretariust*. Ahogyan azt Kendi Sándor 1572-ben megfogalmazta: „szegény király [János Zsigmond] adta volt bé neki [Bogdan Lăpuşneanu moldvai vajdának], mint akkori jó szomszédnak” [Dési] István deákot, vagy 1584-ben Petru Şchiopu moldvai vajda egyenesen Kovacsóczy Farkas erdélyi kancellártól kérte, hogy kancelláriája számára egy jól képzett, latinul és magyarul egyaránt kiválóan tudó írnokot küldjön.¹⁵ A név szerint ismert magyar deákok közül többekről tud-

juk, hogy a román vajdaságokbeli tevékenységüket megelőzően az erdélyi fejedelmi nagyobb kancellárián (*cancellaria maior*) tevékenykedtek, ilyen volt például Dési István (1561–1570), Brassai Lukács (1597), Rácz János (1598–1599) vagy Récsei Boér István.¹⁶ Sokuknak természetesen az ismeretlenség homályába vész a neve, de kézírásuk alapján legalábbis tevékenységük időbeli határai azonosíthatók. A levelek írásképét tekintve a legtöbb esetben érthető módon az erdélyi fejedelmi kancellária írásgyakorlatának hatása első ránézésre megállapítható, ugyanez mondható el a formulás részek használatáról,¹⁷ a levelek szerkezetéről is. Vannak közöttük azonban Erdélyen kívüli származású írások is, miként a 16–17. század fordulóján, a Movilák szolgálatában álló Nápolyi Péter,¹⁸ akinek olaszos duktusú írása távolabbi kancelláriai gyakorlatot sejtet, vagy a Nyitra megyei származású Nemeskürti Vitéz László,¹⁹ akinek apja Thurzó Szaniszló későbbi nádor semptei udvarbírója volt, s e minőségében az ottani kancellária is hatásköre alá tartozott. Fia talán ott tanulhatott bele a kancelláriai munkába, de legalábbis elleshette alapvető fortélyait. A levélszövegek vizsgálatából megállapítható tehát, hogy ezek a hosszabb-rövidebb időre Moldvába vagy Havasalföldre átkerült, korszerű deákos műveltségű írástudók az egész magyar nyelvterületen többé-kevésbé rögzült általános formai, helyesírási, nyelvi szokásokhoz igazodva végezték kancelláriai munkájukat.

Vajdák és *secretarius*aik

■ Az idegen nyelvű, így többek között a magyar *secretarius*nak a Kárpátokon túli kancelláriákon belüli helyzete nem tisztázható egyértelműen. Az biztos, hogy nem tagozódtak be a meglévő hivatali hierarchiába. Egyetlenegy, a havasalföldi Matei Basarab vajda alatt szolgáló Sava *logofăt*ot ismerjük kivételként, aki helyi méltóságot is viselt,²⁰ illetve van egy adatunk arra vonatkozóan is, hogy Simion Movilă moldvai vajdának 1607-ben magyar alkancellárja (*vicecancellarius*) volt Maróti György személyében.²¹ A vajdák főtisztviselőik java részét lehetőleg rokonaik, atyafiságuk köréből toborozták. A magyar deák ebben a körben kívülről jöttek számított. Nyitott még a kérdés, hogy miként történt az alkalmazásuk, kellett-e valamilyen hűségesköt tenniük munkaadójuknak – vagy esetleg az erdélyi fejedelemnek fogadtak hűséget, mennyi volt a járandóságuk, volt-e ellátmányuk, stb. A Kárpátokon túli szolgálatot általában kifizetődőnek tekintették, de erre vonatkozó adatokat főképpen a katonai szolgálattal kapcsolatban találtam (sok esetben erdélyiek szolgáltak a vajda testőrségében, illetve a hadaiban is, nemegyszer annak vezetője is közülük került ki²²). Valamelyes viszonyítási pontként szolgálhat az a Gyulafi Lestár feljegyzéseiből származó adat, mely szerint 1598-ban havonta 22–30 forint közötti volt fejedelmi *secretariusi* fizetése.²³ A vajdai *secretarius* esetében feltehetően ennél kevesebbel számolhatunk.²⁴ A korban szokásos módon a „tisztviselőknak” javadalmazásuk mellett biztosították a megfelelő élelemellátmányt, esetleg a lovuk számára szükséges takarmányt, ehhez adódhattak az alkalmanként kapott ajándékok.²⁵ Talán nem véletlen, hogy a vajdai írások *secretariusi* szolgálatuk jutalmaként nemegyszer nemességet, birtokadományt nyertek az erdélyi

fejedelemtől (és nem a moldvai vagy havasalföldi vajdától). Jó példa erre Szalánczy János,²⁶ Nápolyi Péter,²⁷ Boér István,²⁸ Mundrai János²⁹ esete. Az is érdekes és a *secretarius* szerepkör „kifizetődőségét” jelzi, hogy olyan levelet is ismerünk, amelyben a moldvai vajda lengyel deákja kínálja fel szolgálatait az erdélyi fejedelemnek.³⁰ Az ügyesebbje akár vagyont is tudott gyűjteni Kárpátokon túli írnokoskodása idején. (Jó példa erre Máté deák, aki II. Rákóczy György 1657-es lengyelországi hadjárata után kölcsönrel vett részt a tatár fogságba esett rabok kiszabadításában.³¹) Itt jegyzem meg, hogy előfordult, hogy a nagyobb hatalmú vajdák egyszerre több magyar *secretarium* is foglalkoztattak, illetve számadáskönyvi adat szerint a vajda feleségének saját írnoke is lehetett.³²

A *secretarius hungaricus* vagy ahogyan a román források nevezték, *pisarul unguresc* legfőbb munkaeszköze írás- és nyelvtudása volt. Ennek révén a külpolitikai történések akaratlan résztvevőjévé vált, tehát az egyszerű kancelláriai deáknál jóval nagyobb befolyással rendelkezett, szerepe több volt a közönséges írnokénál. Amint már említettem, személye szorosan kötődött a vajdáéhoz. Ahogyan az a kézírások összevetéséből megállapítható, tevékenysége többnyire a vajdaváltozásokkal egy időben zárult, azaz uralkodójukkal együtt távoztak „munkahelyükről,” nemegyszer követve őket a száműzetésbe. (Például Dési Istvánt Alexandru Lăpuşneanu többszöri trónra kerülésekor mindig ura mellett találjuk.³³ Radu Şerban havasalföldi vajda³⁴ Nagyszombatban, Bécsben keltezett magyar nyelvű levelezése is ismert,³⁵ s az is, hogy vele menekültek írnokei, Körösbányai Nagy Miklós, Hévízi János. Boér István Constantin Movilát követte Lengyelországba³⁶ vagy Budai Péter 1658-ban Constantin Şerban havasalföldi vajdával együtt menekült Erdélybe³⁷.)

Láttuk tehát dióhéjban az Erdélyi Fejedelemség hivatalnok értelmisége sajátos csoportjának feladatait, munkakörülményeit. Ennek kereteit nyilvánvalóan a mindenkori külügyi szolgálat biztosította. Korábban már utaltam rá, hogy a három szomszédos kis állam kapcsolatait alapvetően a közöttük kötött szerződések határozták meg. Ezek részletezésére most nincs lehetőség, annyit viszont érdemes kiemelni, hogy a középkori Magyar Királyság idejéből származott ez a gyakorlat, és az önálló fejedelemség létét végigkísérte, és az Oszmán Birodalomtól való függés erősödésével párhuzamosan fokozatosan lazuló kötelékké változott. A változás iránya hangsúlyeltolódást jelentett az együttműködés gyakorlati kérdései felé, és a konkrét államközi viszonyok működtetésére irányult.³⁸ Jelentőségükre utal, hogy új fejedelmek, illetve a gyakorta változó vajdák uralomra kerülésekor ezek megkötése/megújítása fontos feladatnak számított, hiszen a jó szomszédosság a fejedelmek választása alkalmával megfogalmazott *conditiók* között is szerepelni szokott.³⁹

Titkok tudói, hírek jelentői

■ E „konföderációk” egyik sarkalatos pontja volt a hírközlési kötelezettség (hasonlóképpen ahhoz, ahogyan ezt a Porta is elvárta Erdélytől és a két Kárpátokon túli vajdaságtól is), melyet Moldva és Havasalfölde uralkodói magukra vállaltak, és amelynek teljesítése valóban igen fontos volt az Erdélyi

Fejedelemségnek (ahogyan az például Matei Basarab havasalföldi vajda hitlevelében is áll: „Ha valami titkos ártalmas practikát érthetnénk akár honnan is ő Nagysága és országa ellen, azt idein értésére adom ő Nagyságának...”⁴⁰) Ennek végrehajtásában igen jelentős szerep jutott a vajdák magyar *secretarius*ainak, akik a Kárpátokon túli országok és Erdély közötti írásbeli kapcsolatok „kivitelezői” voltak a vajda részéről. A hivatalos vajdai leveleknek visszatérően van egy hírközlő része. Ezeknek leginkább külpolitikai jellegük volt, főképpen az Oszmán Birodalomból, Lengyelországból, a tatároktól stb. származó vagy rájuk vonatkozó híreket tartalmazott, de gazdasági-kereskedelmi és vajdaságokbeli belpolitikai, személyi kérdéseket is érintettek. Mundrai János, Gheorghe Ștefan moldvai vajda magyar *secretarius*a sokszor néhány naponként írt, hírügynökségi jelentéseknek beillő, néha 5-6 oldalas vagy akár annál is hosszabb, főképpen külügyi vonatkozású hírösszeállítással örvendeztette meg az erdélyi fejedelmet.⁴¹

A magyar deákok már említett bizalmi pozíciója lehetővé tette számukra, hogy ne csak a hivatalos levelek formába öntőiként juttassák megfelelő információkhoz az erdélyi uralkodót, hanem több esetben saját nevükben, hol aláírt, hol névtelenül újtára bocsátott cédulákon tájékoztatták az ország vezetőjét a vajdai udvarokba jutó hírekről. Így egészítették ki a hivatalos levelekbe be nem kerülő információkkal, ahogyan ezt például 1598-ban Nápolyi Péter is tette, aki a hivatalos levélhez mellékelte cédulán a következőket közölte: „Az tatárok felől azt írhatjuk kegyelmeteknek, azok az mű országunk szélföldjén vadnak minden készületekkel [...] Ami újabb hírünk onnat tüllek érkezik, mert oda vadnak egynihányi emberink, mindjára híret adjuk kegyelmeteknek. Mi jó szívvel vagyunk az kereszténységhez.”⁴² Az ilyen jellegű közlésekkel nyilvánvalóan saját biztonságukat is kockáztatták (többször kérték is e cédulák megsemmisítését), de szolgálatot is tettek a fejedelemnek. Nyilván nem nevezhetjük őket kémeknek, de a *secretarius*ok által saját nevükben továbbított hírek arra utalnak, hogy esetenként ilyen jellegű feladatokat is elláttak. Vállalták ezt a kényes küldetést, sokan közülük jól helyt álltak ebben a már-már „kettős ügynöki” szerepkörben. Az Erdélyi Fejedelemség vezetői számára pedig mindenképpen létfontosságú volt, hogy lehetőség szerint hiteles információk birtokába kerüljenek mind a Kárpátokon túli vajdaságok belpolitikai életére vonatkozóan, mind pedig a vajdai udvarokba befutó külpolitikai, főképpen portai vagy lengyelországi hírekkel kapcsolatban. Ezekkel kiegészíthették a portai ügyvivőtől rendszeresen kapott értesüléseket, tudósításokat, és így együttesen kialakíthattak egy, a régióra vonatkozó olyan külpolitikai összképet, mely megkönnyítette a döntéshozatalt, vagy hozzájárulhatott a politikai cselekvés helyes irányának meghatározásához.

Úgy tűnik, hogy az erdélyiek által a vajdai udvarokban folytatott tárgyalások során a *secretarius*ok többször tolmácsi feladatokat is elláttak, ami szintén bizalmi munkának számított, hiszen a Kárpátokon túli uralkodók, főtisztviselők, a kancellárián dolgozók nemigen tudtak magyarul vagy latinul, az erdélyi vezetők pedig románul. Ahogyan erre a Gheorghe Ștefan által 1656-ban II. Rákóczy Györgynek írt levél utal: „Igen nagy nehézséginkre esett, el nem tudván a nagyságod levelit magyar deákunk jelen nem léte

miatt olvasni [...]”⁴³ A nyelvi korlátok miatt felelősségteljes szerep hárult rájuk ilyenkor is. Nem mellesleg olyan információk birtokába is jutottak, amelyek kezelésével szintén szolgálhattak szülőföldjüknek. Ez a szerep azonban korántsem volt veszélytelen, mint azt például Mihály vajda *secretarius*a, Rácz János esete is példázza. Az erdélyi deák, aki amellet, hogy a vajda hivatalos leveleit írta, tolmácsként jelen volt a császári biztosok és Mihály vajda Târgoviște egyik kolostorában folytatott titkos tárgyalásain. *Secretarius*aként a havasalföldi uralkodó terveinek tudója volt, hazája jövője miatt aggódva, ahogyan azt Bethlen Farkas Szamosközy István alapján megfogalmazta: „mivel biztos jelekből kiszagolta a vajda ármányos terveit, és megindult hazája sorsán (azt akarta ugyanis, hogy erdélyi legyen, és annak is tűnjön, hiszen ott nőtt fel, ott szerezte műveltségét is) mindenről értesítette András fejedelmet.”⁴⁴ Figyelmeztette tehát az erdélyi fejedelmet Mihály vajda terveire, az Erdélyre leselkedő veszélyre. Miután ez kitudódott, a vajda elfogatta, majd magával vitte Erdélybe, ahol hiába szökött meg tőle, végül, Gyulafehérvárra való bevonulását követően kegyetlenül felkoncoltatta.⁴⁵ Michael Weiss brassói főbíró, akit Báthory Gábor küldött Moldvába, a vajdához intézett beszédét magyarul mondta el, melyet tolmácsolni kellett, valamint „őnagyságával és őkegyelmekkel tolmácsi által kell szólanom.”⁴⁶ Sebesi Boldizsár kapitány is, amint beszámolt róla, a korábban említett vajdai *secretarius*, „Száva által” beszélgetett a havasalföldi uralkodóval Bukarestben.⁴⁷ A későbbi időkből, Apafi korából is van olyan adatunk, amely utal rá, hogy a török előtt titkon folytatott havasalföldi tárgyalásokon kulcsszereplő volt a vajdai *secretarius*: „Az holott is mint baglyok, nem mervén nappal jární, titkon, éccaka jártunk, cselédiktúl is messze szorítván egy [...] klastromban hármunkat tartatott az vajda, magát az urat, engemet és egy íródeákját. Onnan éccaka jártunk audientiára [...]”⁴⁸ Sok múlott tehát azon, hogy mit és hogyan fordítottak, esetleg az ott szerzett információkat megtartották-e maguknak. Adott esetben a manipulációra is lehetőségük nyílt, hiszen nem volt mindig, hogy milyen híreket közöltek az otthoniakkal, vagy adott esetben mit hallgattak el.

Úgy tűnik, hogy az általuk végzett munkához tartozott több esetben, hogy az Erdélybe küldött követségek tagjaiként vettek részt a tárgyalásokon. Így történt ez például a már említett Nápolyi Péter esetében, aki ugyan már megunt a „a sok alá s fel járást,” de mégis elkísérte az egyik főbojárt, Ureche vornicot Erdélybe, hiszen „kívántatik, hogy én is ott legyek egy ilyen főemberrel,” vagy 1605-ben Miklós deák, a havasalföldi vajda *secretarius*a a bojárokkal együtt ment be Segesvárra Rácz Györgyhöz, hogy „egyezségre hajtsák”.⁴⁹ Az is előfordult, hogy őket magukat küldte a vajda mintegy követként a fejedelemhez, miként történt az például 1661. május elejének zürzavaros időszakában: „Havaseli vajda deákját urunkhoz ide küldé; mivel jött, nem tudom” tudósította Bethlen Farkas Teleki Mihályt, hogy aztán Kemény János szintén Telekinek írt leveléből kiderüljön, hogy a Portáról származó, fontos és titkos hírekkel érkezett az írnok a fejedelmi udvarba.⁵⁰ Nyilvánvalóan nyelv- és írástudásukat, helyismeretüket, adott esetben kapcsolataikat is hasznosítani tudták az országok külpolitikai viszonyainak kedvező irány-

ba terelésére. Ezekkel a kvalitásokkal mind munkaadójuknak, a Kárpátokon túli vajdáknak, mind háttérországuknak, az erdélyieknek is szolgálhattak.

A jószomszédi kapcsolatok fenntartásához a *secretariusok* azzal is hozzájárultak, hogy nem csupán a Kárpátokon túli országok uralkodóinak magyar/latin nyelvű levelezését bonyolították le, hanem a vajdák főtisztviselőknek írásbeli ügyintézésében is néha szerepet vállaltak. Fontos volt, hogy mivel jártasak voltak a diplomáciai írásbeliségben a megfelelő formulás részek alkalmazásával, körültekintő fogalmazásmóddal egyaránt hozzájárulhattak a kapcsolatok megfelelő szinten tartásához, Erdélynek ugyanis, mint tudjuk, létérdeke volt a Moldvával és Havasalföldével való békeség fenntartása. Ebben nagy felelősség hárult a vajdai kancelláriák magyar *secretarius*saira.

A fentebbiekből kiderült, hogy ha nem is olyan mértékben, mint a nagypolitika alakítói, de a korabeli hivatalnok értelmiség e sajátos csoportjának tagjai is a keleti külpolitika „napszámosaiként” a maguk módján részt vettek a fejedelemség megmaradásáért vívott küzdelemben. Ennek legfőbb eszköze, amint láttuk, maga a munkájuk volt.

■ JEGYZETEK

1. Tevékenységükre vonatkozóan ugyan sok helyen javításra, kiegészítésre szoruló, de máig legteljesebb összefoglalás Bíró Vencel: *Erdély követei a Portán*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Részvénytársaság, Cluj–Kvár, 1921.
2. Néhány példa az ezzel kapcsolatos gazdag irodalomból: Bíró Vencel: *Erdély és a Porta*. Századok LVII–LVIII. 1923–1924. 76–93; Ágoston Gábor – Oborni Teréz: *A tizenhetedik század története*. Bp., 2000. 46–47; Sándor Papp: *The System of Autonomous Muslim and Christian Communities, Churches, and States in the Ottoman Empire*. In: Gábor Kármán – Lovro Kunčević (eds.): *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. Leiden and Boston, 2013. 399–412; Mihail Maxim: *Țările române și Înalta Poartă*. Editura Enciclopedică, Buc., 1993; Viorel Panaite: *Război, pace și comerț în islam: țările române și dreptul otoman al popoarelor*. Editura Polirom, Iași, 2013; Kovács Nándor Erik: „Nehogy ismét panaszt kelljen tennünk!”. *A szultáni tanács jogorvoslati szerepének 17. századi változásai a sikájet defterik tükrében*. MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2019. 173–199.
3. Az adatok némileg eltérők a különböző kiadványokban, a két különböző szám erre utal. Mihail Roller (red.): *Documente privind istoria României. Introducere I. Anexa I*. Editura Academiei Republicii Populare Române, Buc., 1956; Ștefan Ștefănescu, Camil Mureșanu (red.): *Istoria românilor*. vol. IV. *De la universalitatea creștină către Europa „patriilor”*. Editura Enciclopedică, Buc., 2001.
4. Oborni Teréz: *Erdély fejedelmei*. Pannonica Kiadó, Bp., 2002.
5. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Erdélyi iratok. R298 1. d. 1. t. Közölve: Szilágyi Sándor (kiad.): *Bethlen Gábor fejedelem uralkodása történetéhez*. III. Történelmi Tár (a továbbiakban: TTár) 1879, 757.
6. A témáról bővebben lásd Jakó Klára: *Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez az államközi szerződések és a külügyi levelezés tükrében*. In: Horn Ildikó et alii (szerk.): *Művészet és mesterség*. Tisztelgő kötet R. Várkonyi Ágnes emlékére. L'Harmattan, Bp., 2016. 271–294.
7. Erre vonatkozóan bővebben lásd Jakó Klára: *Havasalfölde és Moldva szerepe Erdély portai kapcsolataiban*. In: Ács Pál – Székely Júlia (szerk.): *Identitás és kultúra a török hódoltság korában*. Balassi Kiadó, Bp., 2012. 140–157.
8. MNL OL Thököly- és Rákóczy-szabadságharc levéltára G15 Caps. A1. fasc. 19.; Thaly Kálmán (közli): *Késmárki Thököly Imre és némely főbb hívének naplói és emlé-*

kezetes írásai, 1686–1705 I. Monumenta Hungariae Historica Scriptorum (a továbbiakban: MHHS) XXIII. Pest, 1868. XIX.

9. Nicolae Grămadă: *Cancelaria domnească în Moldova până la domnia lui Constantin Mavrocordat*. Codrul Cosminului. 1935. nr. 9. 129–231.

10. Dumitru Ciurea: *Diplomatica latină în Țările Române. Noi contribuții*. Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A. D. Xenopol Iași. 8. 1971. 1–24.

11. A hódoltságbeli török hatóságok a magyar címzettekén kívül a bécsi udvarral a 16. század közepétől magyar nyelven kívántak levelezni. A kérdéssel kapcsolatban megjelent szakirodalomból l. Takáts Sándor: *A magyar és török íródeákok*. In: Uő: *Rajzok a török világból*. I. Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MTA) Bp., 1915. 1–104. (A továbbiakban: Takáts: *A magyar és török íródeákok*) A forráskiadásokra példák: Szilágyi Sándor (kiad.): *Illésházy István török levelezése. 1607–1609*. Történelmi Tár 1879. 63–95; Szádeczky Lajos (kiad.): *Pálffy Miklós levelezése a törökkel és tatárral a béke felől, 1599 őszén*. Történelmi Tár 1895. 566–573; Merényi Lajos (kiad.): *Mehmed budai pasa levelezése Eszterházy Miklós nádorral 1641–1642*. Történelmi Tár 1901. 305–316; Takáts Sándor, Eckhart Ferenc, Szekfű Gyula (kiad.): *A budai pasák magyar nyelvű levelezése I. 1533–1589*. MTA, Bp., 1915; Izsépy Edit (kiad.): *Végvári levelek. Egri és váradi pasák s szolnoki bégek levelezése magyar végvári kapitányokkal és hódoltsági helységekkel, 1660–1682*. A Budapesti Egyetemi Könyvtár Kiadványai 17. Tankönyvkiadó Vállalat, Bp., 1962; Gustav Bayerle (ed.): *Ottoman Diplomacy in Hungary. Letters from the Pashas of Buda. 1590–1593*. Indiana University, Bloomington, 1972; Gustav Bayerle (ed.): *The Hungarian Letters of Ali Pasha of Buda. 1604–1616*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1991.

12. A Kárpátokon túli kancelláriák magyar nyelvű írásbeliségéről bővebben pl.: Susana Andea: *Dieci de maghiară în cancelarii domnești*. In Uő: *Din relațiile Transilvaniei cu Moldova și Țara Românească în sec. al XVII-lea*. Editura Risoprint, Cluj-Napoca, 1997, 9–96; Klára Jakó: *Methodological Aspects Concerning the Investigation of the Hungarian Correspondence of Wallachian and Moldavian Rulers*. Colloquia. Journal of Central European History. vol. 8–9. 2001–2002. 106–122. (A továbbiakban: Jakó: *Methodological Aspects*); Uő.: *Die ungarischsprachige Korrespondenz der Woiwoden und obersten Amtsträger in der Moldau und der Walachei. Edition ausgewählter Beispiele aus dem 16.–18. Jahrhundert*. Ungarn-Jahrbuch. vol. 27. 2004. 209–230. (A továbbiakban: Jakó: *Die ungarischsprachige Korrespondenz*); Uő: *Aspects of the Hungarian Correspondence of Wallachian and Moldavian Voivodes in the Sixteenth and Seventeenth Century*. Colloquia. Journal of Central European History. vol. 18. 2011, 196–211. (A továbbiakban: Jakó: *Aspects*); Uő: *A moldvai és havasalföldi vajdák és főtisztviselők magyar nyelvű levelezésének kutatásáról*. In: Korompay Klára et alii (szerk.): *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. 2. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 2014. 34–47.

13. Takáts: *A magyar és török íródeákok* 1–104.

14. A kérdésre bővebben l. pl. Jakó: *Die ungarischsprachige Korrespondenz*. 215.; Uő: *Aspects* 197–198.

15. Szalay László (kiad.): *Erdély és a Porta 1567–1578*. Lauffer és Stolp, Pest, 1862. 45–46; „...in ricercar un scrivano di lingua lattina et ongara, che si sofficiente et buon grammatico...” Szádeczky Lajos (kiad.): *Kovacsóczy Farkas levelei I*. Történelmi Tár. 1892. 694.

16. Jakó Klára: *Magyar secretariusok Moldva fejedelmi kancelláriájában. Adatok a XVI. századi román archontológiához*. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár., 2004. 182–18; Uő: *Ungarische Sekretäre (secretarii) im Dienst des rumänischen Woiwoden Michael des Tapferen*. Ungarn Jahrbuch. 34. 2019. 43–67; Uő: *Báthory Gábor és a román vajdaságok*. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária – Ulrich Attila (szerk.): *Báthory Gábor és kora*. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Erdély-Történeti Alapítvány, Debrecen, 2009. 128–130.

17. Uő: *Fejezet a XVI–XVIII. századi moldvai és havasalföldi magyar nyelvű levelek diplomatikai elemzéséből*. Fons 2010. 1–2. sz. 215–229.
18. Uő: *Nápolyi Péter, a Movilă-vajdák magyar secretariususa*. In: Gábor Csilla (szerk.): *Mindennemű dolgok változása*. Hagyományok, források, távlatok. Komp-Press Korunk Baráti Társaság, Kvár., 2004. 223–234.
19. Uő: *Vitéz László havasalföldi vajdai secretarius erdélyi családjáról, avagy adatok az Özvegy és leánya történeti háttéréhez*. In: Bogdándi Zsolt – Lupescu Makó Mária (szerk.): *Peregrináció és erudíció*. Tanulmányok Tonk Sándor tiszteletére. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2020. 167–200; Uő.: *Vitéz László: havasalföldi vajdai secretarius a Thurzók környezetéből?* In: Bogdándi Zsolt – Fejér Tamás – Jakó Klára (szerk.): *Hivatálnok értelmiség a kora újkori Erdélyben és a Magyar Királyságban*. (Erdélyi Tudományos Füzetek 290.) Erdélyi Múzeum-Egyesület – Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Kvár-Bp., 2020. 123–144.
20. Nicolae Stoicescu: *Dicționar al marilor dregători din ?ara Românească și Moldova. Sec. XIV–XVII*. Editura enciclopedică română, Buc., 1971. 240.
21. Szilády Áron – Szilágyi Sándor (szerk.): *Török-magyarkori Állam-okmánytár* (a továbbiakban: TMÁOkm) I. Eggenberger, Pest, 1868. 74–75.
22. Pl. Wass György is a vajda szolgálatába akart lépni 1664-ben, hogy szert tehessen arra az összegre, amellyel tartozott a tatár fogságból való kiszabadításáért. Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei levéltára (Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale ale României, a továbbiakban: RNLt KmLt, Kemény család csombordi levéltára (Fond familial Kemény din Ciumbrud) XX. k. 1682. sz.
23. Összehasonlításképpen: Erdélyben 1583-ban egy ökörért 5 forintot adtak vagy 1591-ben a fejedelmi székhely, Gyulafehérvár falain kívül, a piactéren egy kőből épült nemesi udvarház haszonvételeivel, tartozékaival együtt 500 forintba került. Fejér Tamás – Rácz Etelka – Szász Anikó (kiad.): *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei. Báthory Zsigmond Királyi Könyvei 1582–1602*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 2005. 141, 401.
24. Szabó Károly (kiad.): *Gyulafi Lestár följegyzései 1565–1605*. In: *Magyar történelmi évkönyvek és naplók a XVI–XVIII. századból*. MHHS XXXI Bp., 1881. 115–116.
25. Pl. 1605-ben Brassóban a város egy kisebb ezüst pohárral ajándékozta meg a tolmácsot, aki a portai követ Ali pasával és Simion Movilă elűzött havasalföldi vajdával folytatott tárgyalásokon vett részt. Mika Sándor: *Weiss Mihály 1569–1612. Egy szász államférfiú a XVII. századból*. (Magyar Történelmi Életrajzok.) Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1893. 82.
26. Jakó Klára: *A Szalánczyak. (Egy fejezet az erdélyi fejedelemség keleti diplomáciájának történetéből)*. In: Kiss András – Kovács Kiss Gyöngy – Pozsony Ferenc (szerk.): *Emlékkönyv Imreh István nyolcvanadik születésnapjára*. Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kvár, 1999. 199–210; Uő.: *Methodological Aspects 112–121*; Uő.: *Queen Isabella's „Most Trusted Man”*: János Szalánczy. In: Ágnes Máté – Teréz Oborni (eds.): *Isabella Jagellon, Queen of Hungary*. Research Centre for the Humanities, Bp., 2020. 305–326.
27. Uő: *Nápolyi Péter*. 231–232.
28. Jakó: *Magyar secretariusok*. 182–185.
29. MNL OL Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak A Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára (a továbbiakban: GyKOLt) Libri regii F1, vol. 29. p. 609–611. Gyulai Éva (szerk.): *Az erdélyi fejedelmek oklevelei (1560–1689)*. Erdélyi Királyi Könyvek. DVD. Arcanum, Bp., 2005.
30. Szilágyi Sándor (szerk.): *Erdélyi Országgyűlési Emlékek 15. (1669–1674)*. M. Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatala, Bp., 1892. 360–361.
31. Susana Andea: *Dieci transilvăneni în cancelaria domnească a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVII-lea*. In: Camil Mureșanu (red.): *Transilvania între medieval și modern*. Centrul de Studii Transilvane. Fundația culturală Română, Cluj-Napoca, 1996. 25–26.
32. Cziráki Zsuzsanna: *Autonóm közösség és központi hatalom. Udvar, fejedelem és város viszonya a Bethlen-kori Brassóban*. ELTE, Bp., 2011. 202.

33. Jakó: Magyar secretariusok 182–183.
34. 1602–1610 és 1611. június–szeptember között uralkodott.
35. Andrei Veress (publ.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*. VIII. Cartea Românească, Buc., 1935. 263–264, 278–281.
36. Jakó: Báthory Gábor és a román vajdaságok. 131, 129.
37. Jakó Klára: *Budai Péter: egy újszerű értelmiségi pálya előfutára a hanyatló Erdélyi Fejedelemségben*. In: Pál Judit – Rüszt Fogarasi Enikő (szerk.): *Studii de istorie modernă a Transilvaniei. Tanulmányok Erdélyi újkori történelméről. Omagiu profesorului Magyari András Emlékkönyv*. Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca/Kvár, 136.
38. Jakó: Moldva és Havasalfölde viszonya az Erdélyi Fejedelemséghez. 294.
39. Uo. 275, 277–278.
40. Andrei Veress (publ.): *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și a Țării Românești*. X. Fundația Regele Carol I., Buc., 1938. 137.
41. Pl. MNL OL Magyar Kamara Archivuma Rákóczy család levéltára E190 nr. 8884, 8932, 8933, 8966, 9044.
42. Eudoxiu de Hurmuzaki – Nicolae Iorga (publ.): *Documente privitoare la Istoria Românilor*. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice și Academia Română, XII. Buc., 1903. 363. Az idézett szöveget mai helyesírással közlöm.
43. Szilágyi Sándor (kiad.): *Erdély és az északkeleti háború. Levelek és okiratok*. II. MTA, Bp., 1891. 77.
44. Szilágyi Sándor (kiad.): *Szamosközy István történeti maradványai 1566–1603*. II. 1598–1599. MHHS XXVIII. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó Hivatala, Bp., 1876. 296. alapján Bethlen Farkas: *Erdély története*. IV. Ford. Kasza Péter, S. Varga Katalin. Enciklopédia Kiadó – Erdélyi Múzeum-Egyesület, Bp.–Kvár, 2006. 144.
45. Rácz János életéről bővebben: Jakó Klára: *Mihály vajda magyar secretariusairól*. Erdélyi Múzeum LXXVII. 2015. 1. sz. 113–124.
46. Michael Weiss: *Liber annalium raptim scriptus 1590–1612. Continuatio usque 1615*. In Eugen von Trauschensfels (Herausg.): *Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens*. Druck und Verlag von Johann Gött, Kronstadt, 1860. 206.
47. Beke Antal – Barabás Samu (szerk.): *I. Rákóczy György és a Porta. Levelek és okiratok*. MTA, Bp., 1888. 515.
48. Az idézet Haller Sámuel önéletrajzi írásából származik, a helyszín Bukarest, ahova mostohaapját, a Habsburgok által támogatott Csáky Lászlót kísérte el 1686 körül. MNL OL Orczy család levéltára P521 Numerisata 1. d. Nr. 15. Az adatot Szabó András Péternek köszönöm.
49. Jakó: *Nápolyi Péter*. 230.; Szilágyi Sándor (kiad.): *Szamosközy István történeti maradványai. 1542–1608. Vegyes följegyzések*. IV. MHHS XXX. Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Bp., 1880. 350.
50. Gergely Sámuel (kiad.): *Teleki Mihály levelezése*. II. Magyar Történelmi Társulat, Bp., 1906. 75.